

بررسی جایگاه امام مهدی (عج) در ادعیه امام سجاد

پرستو ویسی^۱

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی جایگاه امام مهدی (عج) در ادعیه امام سجاد (علیه السلام)، به تحلیل مضامین مهدوی موجود در صحیفه سجادیه و دیگر ادعیه منسوب به آن حضرت پرداخته است. امام سجاد (علیه السلام) در دوران اختناق سیاسی پس از واقعه کربلا، معارف امامت و مهدویت را در قالب دعا منتقل کرد؛ از این رو ادعیه ایشان نه تنها جنبه عبادی، بلکه کارکرد اعتقادی و تربیتی نیز دارند. این مطالعه تلاش دارد نشان دهد که چگونه امام سجاد (علیه السلام) با بهره‌گیری از زبان دعا، ضرورت وجود حجت الهی، استمرار امامت، عدالت‌خواهی و امید به آینده‌ای موعود را تبیین کرده است. روش تحقیق این پژوهش به صورت نقلی و شیوه جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای (منابع چاپی و دیجیتالی) است. همچنین داده‌ها با روش توصیفی - تحلیلی پردازش شده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که ادعیه امام سجاد (علیه السلام) یکی از مستندترین منابع برای فهم بنیان‌های کلامی مهدویت و نقش امام مهدی (عج) در جهان‌بینی شیعی به شمار می‌آید.

کلید واژه: ادعیه، امام، صحیفه سجادیه

^۱ - طلبه سطح ۲، حوزه علمیه فاطمه الزهرا (سلام الله علیها)، شهرستان دالاهو

مقدمه

مهدویت و اعتقاد به ظهور مصلح جهانی یکی از اصول ثابت در اندیشه شیعه است که در طول تاریخ، همواره نقش تعیین‌کننده‌ای در هدایت فکری، حفظ هویت دینی و ایجاد امید در میان مسلمانان داشته است. امام سجاد(علیه السلام)، به‌عنوان امام چهارم شیعه، در شرایطی می‌زیست که سخت‌ترین دوران اختناق سیاسی، سانسور مذهبی و انحراف فرهنگی پس از واقعه کربلا حاکم بود. ایشان با بهره‌گیری از قالب دعا، توانست بسیاری از معارف عمیق دینی، از جمله آموزه‌های مهدوی را در قالبی تربیتی و معنوی عرضه کند. صحیفه سجادیه، این میراث گران‌بهای مکتب اهل بیت (علیهم السلام)، تنها کتاب دعا نیست؛ بلکه «صحیفه معرفت»، «منشور اخلاق» و «سند امامت» است.

اهمیت این مقاله در این است که پژوهش حاضر با تکیه بر تحلیل ادعیه امام سجاد(علیه السلام) تلاش دارد نشان دهد که چگونه امام با بیانی لطیف و حکیمانه، محوریت امام مهدی(عج)، استمرار امامت و ویژگی‌های جامعه موعود را در دعا‌های خود برجسته ساخته است. بررسی این ادعیه نه تنها ما را با جایگاه امام مهدی(عج) در نگاه امام سجاد(علیه السلام) آشنا می‌کند، بلکه تصویر دقیق‌تری از شیوه انتقال آموزه‌های مهدوی در دوران خفقان ارائه می‌دهد. حال این سوال مطرح است که امام سجاد(علیه السلام) چگونه مفاهیم و آموزه‌های مهدوی را در قالب دعا و مناجات به جامعه اسلامی منتقل کرده‌اند؟ و همچنین مضامین مهدوی مستقیم و غیرمستقیم موجود در ادعیه امام سجاد(علیه السلام) چه نقشی در تبیین جایگاه امام مهدی(عج) و استمرار امامت دارند؟ در مورد بررسی جایگاه امام مهدی (عج) تاکنون کتب و مقالات بسیاری به چاپ رسیده است که به برخی از این تالیفات اشاره می‌شود: مقاله‌ی «ظهور امام زمان از دیدگاه امام سجاد، مجله امان، خرداد ۱۳۹۰، شماره ۳۰» و کتاب «استراتژی انتظار، اسماعیل، شفیعی سروستانی، نشر موعود عصر» و مقاله «حضرت مهدی (عج) در کلام امام سجاد(علیه السلام)، سایت به سوی ظهور، ۱۳۹۳» مزیت مقاله در این است که با رویکردی نو، به جای تکیه بر منابع روایی رایج مهدویت، به ادعیه امام سجاد(علیه السلام)، پرداخته است. نوآوری پژوهش در استخراج و تبیین مضامین مهدوی مستقیم و غیرمستقیم از صحیفه سجادیه و نشان دادن نقش دعا به‌عنوان رسانه پنهان انتقال معارف امامت است. این مطالعه با نگاه تربیتی و اعتقادی دعا‌های امام سجاد(علیه السلام) را در تثبیت اندیشه مهدویت آشکار می‌سازد و از این جهت نسبت به تحقیقات مشابه برتری دارد.

۱- مفهوم شناسی

در این قسمت برای درک بهتر موضوع مقاله، مفهوم کلمات کلیدی به صورت لغوی و اصطلاحی بیان خواهند شد:

ادعیه

لغوی:

ادعیه جمع کلمه دعاست و دعا در لغت به معنای « حاجت خواستن. دعوات. استغاثه به خدا. استدعای برکت. تضرع. درخواست از درگاه خدا. درخواست حاجت از خدا. درخواست حاجت از خداوند برای خود یا دیگری»^۱

«دعا در لغت به معنای صدا زدن و یاری طلبیدن است و در اصطلاح شرع، به معنای گفتگو کردن با حق تعالی به نحو طلب حاجت و درخواست حل مشکلات از درگاه اوست»^۲. به عنوان نمونه به یک آیه اشاره می‌شود: «و اضرب نفسک مع الذین یدعون ربهم بالغداوه و العشی یریدون وجهه - نفس خود را به شکیبایی وادار کن با افراد و کسانی که پروردگار خود را در بامداد و شامگاه می‌خواند و رضای او را می‌طلبند»^۳

«دعا از ریشه "دعو" است ابن فارس در تبیین ریشه معنای این واژه می‌گوید: هو أن تمیل الشیءَ إلیک بصوتٍ و کلامٍ یکون منک، به معنای متمایل کردن چیزی به سمت خود با صدا و گفتار می‌باشد»^۴

اصطلاحی:

در مفهوم دعا می‌توان گفت که «دعا پیوند باطنی با مبدأ همه نیکی‌ها و خوبی‌ها است»^۱ راغب اصفهانی هم در کتاب لغت خود می‌گوید «دعا یعنی ندا کردن بلند کردن و اظهار کردن صدا است»^۲

^۱ - دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۴، ص ۳۷۸۱.

^۲ - فیومی، المصباح المنیر، ذیل ماده دعا.

^۳ - کهف، ۲۸

^۴ - ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۲، ص ۲۷۹

امام

لغوی:

مترادف امام: معصوم، ولی، پیشرو، پیشوا، راهبر، راهنما، رهبر، شیخ، قائد، قدوه، قطب، پیش نماز.

«امامت به معنای پیشوایی»^۳، «پیشروی، و رهبری است. امام نیز به معنای پیشوا، پیشرو»^۴، «مقتدا، قییم، مصلح، الگو، راه اصلی و راهنماست»^۵

«در زبان عربی، کلمه امام، به معنای فرد یا چیزی است که به او اقتدا می‌شود؛ از این رو، برای امام مصادیقی مانند قرآن کریم، پیامبر (صلی الله علیه و آله)، جانشین پیامبر (صلی الله علیه و آله)، امام در نماز جماعت، فرمانده سپاه، راهنمای مسافران، سربان شتران و دانشمندی که از او پیروی می‌شود، بیان شده است»^۶

در مورد تعریف امامت آمده است که: «کسی یا چیزی که مورد پیروی واقع می‌گردد، انسان باشد یا کتاب یا چیزی دیگر، به حق باشد یا بر باطل امام است»^۷

«ریشه این واژه «ا م م» است و به معنای قصد»^۸ یا قصد با توجه خاص و این معنا در همه مشتقات آن محفوظ است. «امام نیز کسی است که همواره مقصود و هدف حرکت و تلاش دیگران قرار گیرد، گرچه با اختلاف موارد و قصدکنندگان و جهات و اعتبارات، گوناگون می‌شود؛ مانند: امام جمعه و جماعت، امام هدایت و امام ضلالت»^۹

اصطلاحی

^۱ - مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، جلد ۵، ص ۲۸۹

^۲ - راغب، مفردات، ص ۳۱۵

^۳ - معین، فرهنگ فارسی، ج ۱، ص ۳۴۶

^۴ - همان

^۵ - ابن منظور، لسان العرب، ج ۱، ص ۲۱۴

^۶ - راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۲۴

^۷ - لویس معلوف، المنجد، ص ۱۷، «ام»

^۸ - ابن منظور، لسان العرب، ج ۱، ص ۲۱۲.

^۹ - مصطفوی، التحقيق، ج ۱، ص ۱۳۶

در اصطلاح کلامی معانی متعددی از این واژه ارائه شده که شایع‌ترین معنای آن ریاست عمومی در امور دین و دنیا^۱ است و برخی جانشینی پیامبر (صلی الله علیه و آله) در حفظ دین و سیاست دنیا^۲ را در تعریف اصطلاحی آن آورده‌اند. برخی کامل‌ترین تعریف را «ریاست بالاصاله عمومی در امر دین و دنیا در دار تکلیف می‌دانند»^۳ که «عموم مردم را به حفظ مصالح دین و دنیایشان ترغیب و از آنچه به حال آنان زیانبار است منع کنند»^۴

برخی امامت را به دو گونه تعریف کرده‌اند: «تعریف اول عام است و شامل نبوت نیز می‌شود. در این تعریف امامت به «رهبری عمومی در مسائل دینی و دنیایی» تفسیر شده است، تعریف دوم، با تفسیری خاص، امامت را به جانشینی پیامبر در امور دینی تعبیر کرده است»^۵

بنابراین، امامت به معنای ریاست عمومی فردی خاص بر امور دین و دنیای مردم در دنیا بالاصاله یا به جانشینی از پیامبر است، زیرا امامت دارای شئونی همچون رهبری سیاسی و زعامت اجتماعی و مرجعیت دینی و تبیین و تفسیر وحی و ولایت باطنی و معنوی است که از این جهت امام حجت خدا در زمان، ولی الله، انسان کامل حامل معنویت کلی انسانیت و قطب است»^۶

«امام و پیشوا به کسی گفته می‌شود که پیش جماعتی افتاده، رهبری ایشان را در یک مسیر اجتماعی یا مرام سیاسی یا مسلک علمی یا دینی به عهده گیرد و البته به واسطه ارتباطی که با زمینه خود دارد، در وسعت و ضیق، تابع زمینه خود خواهد بود»^۷

صحیفه سجادیه

نام مصحف شریف، صحیفه سجادیه است و علت این نامگذاری به شرح ذیل می‌باشد: «به باور برخی صاحب‌نظران مسلمان، «صحیفه سجادیه» پس از قرآن و نهج البلاغه بزرگ‌ترین

۱ - تفتازانی، شرح‌المقاصد، ج ۵، ص ۲۳۲.

۲ - ابن خلدون، مقدمه ابن خلدون، ص ۱۹۱.

۳ - میثم بن علی بن میثم، قواعد المرام، ص ۱۷۴.

۴ - همان، ص ۴۵۷.

۵ - جرجانی، شرح المواقف، ج ۸، ص ۳۴۵.

۶ - مطهری، مجموعه آثار، ج ۴، ص ۸۴۱-۸۵۴.

۷ - طباطبایی، شیعه در اسلام، ص ۱۷۶.

نه فقط تشکیل یک نظام اسلامی، بلکه تشکیل یک واقعیت و یک مجموعه مردمی که بر اساس تعالیم اسلام - که لبّ لباب تعالیم انبیاء است - زندگی می‌کنند و آثارش را احساس می‌کنند. این هدف ماست. ما آن وقتی می‌توانیم حقیقتاً منتظر به حساب بیاییم که زمینه را آماده کنیم. برای ظهور مهدی موعود (ارواح‌ناده) زمینه باید آماده بشود، و آن عبارت از عمل کردن به احکام اسلامی و حاکمیت قرآن و اسلام است... اولین قدم برای حاکمیت اسلام و برای نزدیک شدن ملت‌های مسلمان به عهد ظهور مهدی موعود (ارواح‌ناده و عجل‌الله‌فرجه)، به‌وسیله ملت ایران برداشته شده است؛ و آن، ایجاد حاکمیت قرآن است»^۱

(د) ادعیه امام سجاد(علیه السلام) و تقویت معرفت مهدوی

دعاهای امام چهارم، علاوه بر انتقال مفاهیم، وظیفه تربیتی و معرفت‌افزایی دارند. تأکید بر عدالت، تقوا، تواضع، و پیروی از امام حق، جامعه را برای پذیرش حکومت جهانی امام مهدی(عج) آماده می‌سازد. در این دعاها، مفهوم انتظار نه یک حالت منفعلانه، بلکه یک روند تربیتی و اخلاقی معرفی شده است.

در دعای چهل و هفتم صحیفه سجاده آمده است: «بار الها! تو در هر زمان دین‌ات را به وسیله امامی تأیید کردی و او را نشانه هدایت بندگان، و مشعلی تابناک در شهرهایت قرار دادی، پس از آن که رشته او را به ریسمان خود پیوند زدی، و او را وسیله دستیابی به خشنودی خود ساختی، و فرمانبرداریش را واجب کردی، و از نافرمانی‌اش بر حذر داشتی، و فرمان دادی که اوامرش را اطاعت، و نواهی‌اش را ترک کنند، و کسی بر او تقدم نجوید، و از او عقب نیفتد، که او پناه پناه‌آوردندگان، ملجأ مؤمنان، دستاویز چنگ‌زندگان، و روشنایی چشم جهانیان است»^۲

^۱ - سخنرانی مقام معظم رهبری، ۱۳۷۰/۱۱/۳۰.

^۲ - صحیفه سجاده، دعای چهل و هفتم

نتیجه‌گیری

بررسی ادعیه امام سجاد(علیه السلام) نشان می‌دهد که آن حضرت در یکی از دشوارترین دوره‌های تاریخ اسلام، رسالت الهی خویش را در حفظ معارف امامت و هدایت امت از طریق ابزار عمیق و ظریف «دعا» ادامه داده است. به دلیل خفقان سیاسی بنی‌امیه و محدودیت شدید در بیان آموزه‌های شیعی، امام سجاد(علیه السلام) زبان دعا را به رسانه‌ای تربیتی، معرفتی و کلامی تبدیل کردند و در سایه همین ادعیه، اصول بنیادین مکتب امامت از جمله مهدویت را زنده نگه داشتند. تحلیل محتوای دعا‌های صحیفه سجادیه نشان می‌دهد که مهدویت در منظومه فکری امام سجاد(علیه السلام) جایگاهی محوری دارد. در این ادعیه، مفاهیمی مانند ضرورت وجود حجت الهی در هر عصر، نقش امام در بقای عالم، تحقق حاکمیت حق و عدالت، و آینده روشن بشر تحت رهبری امام مهدی(عج) به صورت مستقیم و غیرمستقیم مطرح شده است. امام سجاد(علیه السلام) در دعا‌های خود جامعه را به انتظار فعال و آمادگی اخلاقی برای ظهور فرا می‌خواندند؛ انتظاری که با خودسازی، وفاداری به ولایت، ظلم‌ستیزی و ایجاد جامعه‌ای عادلانه معنا پیدا می‌کند.

از سوی دیگر، ادعیه امام سجاد(علیه السلام) به عنوان بخشی از میراث گران‌بهای اهل‌بیت(علیه السلام)، تنها نیایش‌های شخصی نیستند؛ بلکه متنی سرشار از آموزه‌های کلامی، اخلاقی و اجتماعی‌اند که در پرتو آن‌ها می‌توان دیدگاه امام درباره آینده بشر و نقش مصلح جهانی را دریافت. این دعاها بیانگر این حقیقت‌اند که حکومت جهانی مهدوی، تداوم طبیعی مسیر پیامبران و امامان، و تحقق نهایی عدالت الهی است. تأکید مکرر بر نقش امام به عنوان «نور هدایت»، «پناه بندگان» و «وسیله رضای الهی» نیز نشان می‌دهد که اندیشه امامت در ساختار اعتقادی امام سجاد(علیه السلام) کاملاً به مفهوم مهدویت پیوند خورده است. بنابراین، ادعیه امام سجاد(علیه السلام) را می‌توان یکی از منابع ارزشمند در فهم ابعاد اعتقادی و تربیتی مهدویت دانست؛ منبعی که علاوه بر بازنمایی جایگاه امام مهدی(عج)، جامعه شیعی را در دوره‌های مختلف به پایداری، امید و حرکت به سوی آینده‌ای مبتنی بر عدالت فرا می‌خواند. این پژوهش نیز نشان داد که صحیفه سجادیه نه تنها گنجینه‌ای معنوی، بلکه سندی کلامی در حفظ و انتقال اندیشه مهدویت در تاریخ اسلام به شمار می‌آید.

منابع و مأخذ

* قرآن کریم

* سید رضی ، محمد بن حسین ، گردآورنده **نهج البلاغه** ، مترجم محمد دشتی ، انتشارات مشهور ، قم ، ۱۳۷۹ ش

۱. ابن ابی الحدید، **شرح نهج البلاغه**، انتشارات کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ ق
۲. ابن خلدون، عبد الرحمن، **مقدمه ابن خلدون**، ترجمه محمد پروین، انتشارات علمی فرهنگی، چاپ ۱۶، ۱۴۰۱ ق
۳. ابن فارس، احمد بن فارس، **معجم مقاییس اللغة**، قم، انتشارات مکتب الإعلام الإسلامی، چاپ اول، ۱۴۰۴ ق
۴. ابن منظور، جمال الدین، **لسان العرب**، انتشارات دار صادر بیروت، ۱۴۱۴ ق
۵. اربلی، علی ابن عیسی، **کشف الغمه**، انتشارات بنی هاشمی تبریز، ۱۳۸۱ ق
۶. امام سجاد (علیه السلام)، **صحیفه سجادیه**، ترجمه حسین انصاریان
۷. آقا بزرگ تهرانی، **الذریعه الی تصنیف الشیعه** ، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۲۷۷ ش
۸. بروجردی، سید محمد ابراهیم، **تفسیر جامع**، تهران: انتشارات صدر، ۱۳۶۰ ش
۹. تفتازانی، سعدالدین، **شرح المقاصد**، ناشر الشریف الرضی، قم، ۱۴۰۹ ق
۱۰. تمیمی آمدی، ابوالفتح ، **غررالحکم و درر الکلم** (سخنان امام علی) دارالکتاب الاسلامیه، ۱۳۷۱ ش.
۱۱. جرجانی، **شرح المواقف**، مترجم سید محمد اسماعیل سید هاشمی، ناشر دانشگاه شهید بهشتی، چاپ ۱، ۱۳۹۸ ش
۱۲. حامد نیا، **دولت یار (نقد و بررسی کتاب آخرت و خدا، هدف بعثت انبیاء)**، نشر معارف قم، چاپ اول، ۱۳۸۴ ش
۱۳. حویزی (هویزی)، عبد علی ابن جمعه، **تفسیر نورالثقلین**، انتشارات مطبعه العلمیه، ۱۳۸۳ ق
۱۴. دهخدا، علی اکبر، **لغت نامه دهخدا**، چاپ دوم از دور جدید، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۹۱ ش.

۱۵. راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن، ترجمه و تحقیق: غلامرضا خسروی حسینی، تهران، المكتبه المرتضویه لاحیاء آثارالجعفریه، ۱۳۸۳ش.
۱۶. رضایی اصفهانی، محمدعلی، تفسیر قران مهر، نشر پژوهش های تفسیر و علوم قرآنی، چاپ اول، ۱۳۸۷ش
۱۷. صافی گلپایگانی، لطف الله، ترجمه مُنتَخَبُ الْأَثَرِ فِي الْأَمَامِ الثَّانِي عَشَرَ (عج)، انتشارات جمکران، چاپ سوم، ۱۳۷۶ش
۱۸. صدوق، محمد بن علی بن بابویه، معانی الاخبار، تصحیح علی اکبر غفاری، قم، ۱۳۶۱ ش
۱۹. طباطبایی، محمد حسین، شیعه در اسلام، ترجمه سیدهادی خسروشاهی، انتشارات بوستان قم، ۱۳۸۹ش
۲۰. طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن، اعلام الوری، مؤسسه آل البيت الاحیاء التراث، قم، ۱۴۱۷ق
۲۱. فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، انتشارات طلعه نور، ۱۳۹۶ش
۲۲. کامل سلیمان، روزگار رهائی، ترجمه علی اکبر مهدی پور، نشر آفاق، سوم، ۱۳۷۶ش
۲۳. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، مترجم : محمد باقر کمره ای، چاپ سوم، تهران: اسوه ، ۱۳۷۵ش
۲۴. لوئیس معلوف، المنجد، ترجمه محمد بندرریگی، انتشارات استقلال، چاپ ۱، ۱۳۸۶ش
۲۵. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، مترجم ابوالحسن موسوی همدانی، دار الکتب الاسلامیه، چاپ ۴، ۱۳۸۲ش
۲۶. مرعشی نجفی بر صحیفه، مقدمه مرعشی نجفی بر صحیفه، نسخه دیجیتالی، مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، بی تا
۲۷. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، بنگاه نشر کتاب، ۱۳۶۰ش
۲۸. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار شهید مطهری، انتشارات صدرا، چاپ ۲۳، ۱۳۷۲ش
۲۹. -----، تکامل اجتماعی انسان، انتشارات: صدرا، چاپ هفتم، ۱۳۷۲ش
۳۰. معین ، محمد ، فرهنگ معین ، تدوین سید جعفر شهیدی ، انتشارات امیر کبیر تهران ، ۱۳۸۸ش

۳۱. مغنیه، محمد جواد، **تفسیر الکشاف**، قم، دار الکتب الاسلامی، ۱۴۲۴ق
۳۲. مفید، محمد بن نعمان، **ارشاد القلوب**، ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی، انتشارات آل الله، قم، ۱۳۷۶ش
۳۳. مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ سی و دوم، ۱۳۷۴ش.
۳۴. میثم بن علی بن میثم، **قواعد المرام**، انتشارات سلسله، چاپ ۱، ۱۴۰۰ش
۳۵. نصیری رضی، **تاریخ تحلیلی اسلام نو**، نشر معارف قم، ۱۳۸۳ش
- پایگاه‌های اینترنتی:
۳۶. پایگاه اینترنتی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، [/https://farsi.khamenei.ir](https://farsi.khamenei.ir)